

проф. др **Зоран Ранковић**
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Катедра за филологију
zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

Колико је Први светски рат променио парохијски живот – виђење једног свештеника

Ајсџиракџи: Сава Петковић, потоњи архимандрит манастира Крушедола, као свештенослужитељ служио је од децембра 1904. као парох у Добановцима све до новембра 1920. године. По објави рата Србији 1914. године, аустроугарске власти су га затвориле и злостављале. У затвору је остао до уласка српске војске у Срем. Сећања на своје доживљаје од објаве рата до уласка српске војске у Срем преточио је у писану реч. Почетком 1919. године вратио се на своју парохију у Добановцима.

У раду ће се,* на основу архивске грађе (Архив богословије Светога Саве – АБСС, Митрополитски архив у Сремским Карловцима – МА-СК), Савине *Ауџиобиографије* и публикованих дела, изнети његова запажања о парохијском животу пре и након Првог светског рата.

Сава Петковић рођен је 11/23. јануара 1878. године у Сремској Митровици. Српску основну вероисповедну школу и четири разреда реалне гимназије завршио је у Сремској Митровици.¹ Гимназију са испитом зрелости завршио је у Српској великој гимназији у Сремским Карловцима 1896. године.² Исте године ступио је у православно богословско училиште – богословију – у Сремским Карловцима, које је, положивши завршни испит, завршио јуна 1900. године.³

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Е(пископ) М(акарије), *Архимандрит Сава Пејковић – некролој*. – Гласник Српске православне цркве, XXXVIII, бр. 4, Београд 1957, 92.

² АБСС, Професорски досије Саве Петковића, Извод из Службеничког листа; *Ауџиобиографија Архимандрита Саве Пејковића насторојашеља Манасџира Крушедола*. Рукописно одељење Матице српске (РОМС) бр. М 6889, 1.

³ У професорском досијеу С. Петковића налази се препис сведочења православног српског богословског училишта у Ср. Карловцима од 13/26. јуна 1900., урађен 20. јануара (2. фебруара) 1920., којим се потврђује да је те – 1900. – завршио богословију, као што стоји и у монографији о Богословији: Н. Гавриловић, *Карловачка бојословија (1794 – 1920)*, Сремски Карловци 1984, 246 и у *Ауџиобиографији*, 1. У неким кратким биографијама С. Петковића стоји да је богословију завршио 1901. године, нпр.: Е(пископ) М(акарије), *Архимандрит Сава Пејковић – некролој*, 92; *Енциклопедија Новог Сада. Књига 19*. Главни уредник Д. Попов. Нови Сад 2002, 307; *Знаменише личности Срема – од 1 до XXI века*, Сремска Митровица 2003, 261.

Као ученик богословије писао је радове који су објављивани у тада познатом гласилу „Српски Сион“. Митрополит дабробосански Николај Мандић позвао га је за наставника српског православног училишта у Рељеву. Као суплент у Рељевској богословији, марљиво вршећи своје дужности, провео је пуне 2 године, од 1. марта 1901. до 1. марта 1903. године.⁴ Митрополит Николај Мандић рукоположио га је 1901. године најпре за ђакона – 14. октобра, а потом и за свештеника – 15. октобра. Због тешких породичних прилика – болести у породици – захвалио се на наставничкој служби и вратио у Срем,⁵ где почиње његова служба у свештеном чину.

Као свештенослужитељ служио је као „администратор парохије у селу Крушедолу од 4/17. марта 1903. г. па до 11/24. децембра 1904. г., а од тада као парох у Добановцима све до 17/30. новембра 1920. г. Своју свештеничку службу вршио је најсавесније, дочим је са нарочитом преданошћу и с одличним успехом вршио проповедничку дужност те катихетску дужност у основним школама у поменим парохијама“.⁶ Његово писање научно–богословских радова наставило се током његовог свештено–пастирског рада. Осим радова из богословско–пастирске проблематике објављених у црквеним часописима, написао је, и учи самог Првог светског рата објавио, студију из области археографије, којом су неки рукописи сачувани од заборав: *Опис рукописа манастира Крушегола*.⁷ Грађу за овај *Опис С. Петковић* је прикупао у два маха. Први пут је то чинио „из задовољства“, о чему пише у ауторском *Уводу* описа збирке рукописа манастира Крушедола коју представља широко и студиозно: „Налазећи се за време кратке своје свештеничке службе у селу Крушедолу, у непосредној близини манастира, ја сам...у слободним часовима разгледао, прелиставао и читао ове лепе рукописне књиге и, дивећи се садржини и уметничкој изради њиховој, бележио из њих оно, што сам сматрао за вредно и потребно“.⁸ Други пут је то чинио када му је од еп. Илариона стигао позив да започети посао око описивања рукописа манастира Крушедола настави и доврши. Рукопис ове студије предао је српској манастирској штампарији ради штампања а он је узео једномесечно одсуство, дошао у Сремске Карловце и старао се око коректуре књиге. На вредност овог каталога за археографију указано је у науци,⁹ а Дејан Медаковић је указао на значај овога Петковићевог дела за историографију.¹⁰

У редовима који следе изнесе се запажања о парохијском животу пре и након Првог светског рата. Као основ за анализу користио сам сећања самога Саве

⁴ АБСС, Професорски досије Саве Петковића, Извод из Службеничког листа.

⁵ *Аутобиографија Архимандрита Саве Пејковића*, 1.

⁶ Митрополитски архив у Сремским Карловцима (МА-СК), Званична сведоџба Архиепископске Конзисторије у Сремским Карловцима од 25. новембра 1920, К 3063/1920.

⁷ С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушегола*, Сремски Карловци 1914.

⁸ С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушегола*, VIII.

⁹ В. Ђоровић, *Сава Пејковић: Опис рукописа манастира Крушегола, Сремски Карловци 1914.* – Јужнословенски филолог, 3, Београд 1922–1923, 165–170. О овом значајном археографском делу, једном од првих у Срба, види и кратак осврт: З. Ранковић, *Сава Пејковић и његов допринос српској славистици*. – Славистика, XII, Београд 2008, 51–52.

¹⁰ Д. Медаковић, *Историографија о фрушкогорским манастирима*. (У:) Д. Медаковић, *Барок код Срба*, Загреб 1988, 159. У овом прегледу Д. Медаковић одаје признање С. Петковићу и као богослову: „Готово је невероватно са каквим је све теолошким знањима, посебно из области грчке средњовековне књижевности, располагао Сава Петковић, тада скромни парох добановачки“.

Петковића која је, као два одломка из „Доживљаја једнога свештеника у светско-ме рату“, публикувао.¹¹ Ова невелика публикација – има нешто мање од 50 страна – подељена је на два поглавља под насловима: I *Моја парохија прег свештски рајн* (3-24) и II *Моја парохија после свештскога рајна* (25-46). Своја сећања на парохијске дане Сава Петковић је ставио на папир и довршио „У Сремским Карловцима, 17 (30) августа 1922“.¹² Сходно сећањима самога аутора, и ја ћу у раду најпре изнети његова запажања о својој парохији пре светскога рада.

На самом почетку наведене публикације Петковић описује село Добановци и износи материјално и духовно стање својих парохијана, како сам каже, ради тога „да се види, какве је промене произвео светски рат у њему, и у каквом сам стању затекао своје парохијане после тога страшнога рата“.¹³

Становништво Добановаца чинили су православни Срби, две трећине, и Немци и Словаци лутеранске и евангеличке конфесије, једна трећина. И „све су то били људи (са извесним изузетком) питоме ћуди. Међу њима је у то доба владала лепа хармонија, коју је честита интелигенција њихова, својом међусобном слогом, још боље учврстила“.¹⁴ Парохијани су се већином бавили земљорадњом, а од Немаца научили су се раду и реду. Материјално стање њихово било је углавном повољно, те има сразмерно мало бескућника, надничара и пропалица.

У просветном погледу било је разлике између млађих и старијих парохијана. Млађи су скоро сви били писмени, многи су били претплатници културно-образовних часописа и чланови друштава који су на парохији егзистирали. Међу старијима било је више неписмених, али су зато показивали више интереса за цркву, политичко-општинске послове и религиозни живот. Посећивали су богослужења, слушали проповеди у цркви, посећивали религиозна предавања ван цркве, куповали су и читали религиозну штампу и јефтиније књиге религиозно-моралне садржине.

Побожност парохијана манифестовала се у посећивању цркве, одржавању верских установа и националних обичаја, доведених у склад са црквеним учењем. Сава Петковић је вероватно био задовољан благочешћем својих парохијана, јер закључује: „У религиозно-моралном погледу стајала је већина мојих парохијана, могу рећи, у то време на завидној висини“.¹⁵

Сава Петковић нарочито надахнуто описује ток богослужења у својој парохији. У недељне и празничне дане Вечерњој и Литургији присуствовала су скоро сва школска деца и велики број старијих људи и жена. Јутрећи је присуствовао учитељ-појак и неколико побожних људи и жена. Млађи парохијани, који нису редовно посећивали богослужења, скупљали су се пред кафаном или општином и причали међусобно. Са жаљењем констатује да су Немци и Словаци „и тада били

¹¹ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештскога рајна*, Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија 1930.

¹² С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештскога рајна*, 46.

¹³ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештскога рајна*, 3.

¹⁴ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештскога рајна*, 4.

¹⁵ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештскога рајна*, 5.

ревностији посетиоци својих храмова од мојих парохијана“.¹⁶ Школска деца оба пола помагала су свештенослужитељу у вршењу богослужења, једни појањем а другим разним задужењима. Од тога су имали користи и њихови родитељи: „Таково молитвено расположење деце само по себи је изазивало и молитвено расположење осталих присутних верних и, појачано молитвеним расположењем и редовном проповеђу слуге Божјег, учинило је да су наше св. Литургије уистину биле величанствене. Због таквих богослужења омилио је био мојим парохијанима храм Божји и они су га углавном тада радо посећивали. Изузетак су чинили они који су из многих разлога бегали од њега“.¹⁷

Постови, скоро сасвим напуштени и заборављени, васпостављени су трудом пароха Саве, а нарочито личним примером, тако да он с поносом истиче да „пред светски рат није било у мојој парохији ваљда ни једне породице, у којој бар један члан није строго држао све Црквом прописане постове“.¹⁸ Истина, у погледу начина поста владало је у парохији погрешно схватање, те је много труда уложио парох Сава док није утемељио постове на правим основама. Још теже је било са тајном исповести. Млади парох је, супротном тадашњој пракси да се чита разрешна молитва и без исповести, отпочео исповедати своју паству како прописује Црква, испитујући верне о гресима према заповестима Божјим и Црквеним. Благо опхођење пастира, учестале поуке у цркви и ван ње, а највише примери свесних људи који су схватили значај оваквога исповедања и пригрлили га, учинили су да се однос парохијана промени. Сава Петковић о томе с радошћу сведочи: „А у ово време, пред светски рат, низале су се уз постове уочи недеља и празника читаве поворке побожних мојих парохијана, који су слободно исповедали све своје грехе, тражећи од мене епитимију. Таке су се исповести продужавале често пута од Вечерње до дубоко у ноћ“.¹⁹

На исти начин, упорношћу и истином, Сава Петковић је неке нецрквене верско-националне и месне обичаје искоренио или променио. Неке од њих, који су начином одржавања вређали светост места и времена сасвим је укинуо, неке – који су се неправилно и непотпуно држали – употпунио је, неке – који су се одржавали у духу црквеног учења – утврдио је и раширио очистивши их од предрасуда и празноверица.

Добра ствар коју је затекао међу парохијанима и коју је само мало „дотерао“ била је дубока вера у снагу молитве за лечење свих болести. Више се ценила и тражила у болести молитва свештеника него стручна помоћ лекара. Поред вере у молитву постојало је и дубоко поштовање према Светом Причешћу, као још снажнијем средству за исцељивање болести. Истина, са овом вером мешала се у почетку и предрасуда да че после причешћа болесник безусловно или оздравити или умрети. То је доводило до тога да је свештеник позиван тек када је болесник био у агонији те се није могао исповедити и причестити. И тај обичај парох Сава је изменио тако

¹⁶ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 6.

¹⁷ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 7-8.

¹⁸ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 9.

¹⁹ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 12-13.

„да је пред рат ретко који болесник умро а да се у болести, или пред смрт, није ваљано исповедио и причестио“.²⁰

Верни народ препознао је парохову бригу о њима, те је уживао леп углед код свих, а искрену љубав код велике већине својих парохијана. Ту своју љубав и поштовање исказивали су на разне начине, нпр. ако је свештеник пролазио улицом „људи су скидали капе с главе, називајући му Бога и рукујући се с њим. Жене су устајале са својих места пред кућама и тако остајале докле год он не прође. Девојке и деца прилазила су му руци, а момци скидали пред њим шешире. Ако је улазио у званичном или приватном послу у чију кућу, сва га је кућна чељад радосно дочекивала и љубазно до врата са улице испраћала, отимајући се за његову руку да је пољуби...“.²¹

Наравно, било је међу парохијанима и таквих који нису волели свога пароха и чију љубав није успео да задобије. То су били нпр. гостионичари и неколико газда који су угњетавали сиротињу а на чију је страну стао парох Сава. Но сви они, који га нису волели али су га поштовали, чинили су малу мањину. Стога Сава Петковић резимира: „Зато ја могу мирном дужом констатовати: да је красна била моја парохија, и да су честити били моји парохијани пред светски рат“.²²

По објави рата Србији 1914. године, аустроугарске власти су га затвориле и злостављале. У затвору је остао до уласка српске војске у Срем. Сећања на своје доживљаје од објаве рата до уласка српске војске у Срем преточио је у писану реч.²³ При повлачењу српске војске из Срема избегао је у Србију и у Нишу је радио у српском Црвеном крсту. О свом путошћеству до Ниша пише у *Аутобиографији*: „Неколико дана после објаве рата спроведоше ме аустро–угарски војници заједно са учитељем и једним трговцем као таоца у Сурчин, где сам провео у затвору цео месец дана све до прелаза Српске војске у Срем. Ослободивши се тешког затвора и још тежих шикана од стране мађарских војника, дочекао сам у Добановцима у пуном орнату и поздравио Српску војску, одржао у цркви свечано Благодарeње, а увече велики банкет у част српских официра и сутрадан одмах пребегао заједно са женом у Обреновац и то преко Деча, одакле сам повео са собом и свога таста, старога пароха Јеврема Белегишанина, и његова капелана, а мога пашенога, Николу Кривокућина са женом му, мојом свастиком, Меланијом. 14. септ. т. г. стигли смо у Аранђеловац, где смо провели месец дана. Из Аранђеловца моји рођаци сместише се у манастиру Раваници, а ја са женом отпутовах у Ниш, где сам провео пуну годину дана радећи у Српском црвеном крсту и заробљеничкој команди за који сам рад одликован медаљом Св. крста“.²⁴ Са војском се повлачио преко Црне Горе и Албаније до места Сан-Ђовани ди Медиа. Одатле је отишао у Рим, где је провео три године. Ту је вршио дужност Старешине српске цркве у Италији и пароха за српске избеглице у Риму. За старешину Српске цркве у Италији поставио га је ми-

²⁰ С. Петковић, *Моја парохија пре и после светског рата*, 20.

²¹ С. Петковић, *Моја парохија пре и после светског рата*, 21.

²² С. Петковић, *Моја парохија пре и после светског рата*, 24.

²³ С. Петковић, *Из ројсџива у слободу. (Моји доживљаји из Светског рата)*. I. У ројсџиву. Нови Сад (б. г.).

²⁴ *Аутобиографија Архимандрита Саве Пејковића*, 1-2.

трополит Србије Димитрије својим актом од 17. фебруара 19017. године АЕБр. 52 на Крфу.²⁵ Почетком 1919. године вратио се на своју парохију у Добановцима.

Гледајући село Добановце у даљини и приближавајући се домовима своје парохије, Сава петковић је осећао радост због повратка из изгнанства. Али, приближивши се надомак села, његову мисао заокупише питања: „У какву ћу стању наћи своју парохију у којој су непријатељи толико времена жарили и палили? Како ћу затећи своје парохијане које су, без сумње, ратне невоље у сваком погледу знатно измениле? Шта ћу затећи и кога ћу затећи“?²⁶ А видео је куће већином неокречене и поцрнеле, неке без прозора и врата, без дрвених дворишних ограда. Видео је и цркву црних зидова, оштећенога крова и разваљених прозора јер су служили официрима као осматрачнице приликом српске офанзиве. Двориште парохијског стана било је пусто, обрасло травом и коровом, кућа је била опљачкана, ствари разнесене. Једино је таван био чист и у њему, у једном углу, један брег од хартије. Човек књиге, прота Сава, схвата да та хрпа представља остатке „од парохијске архиве и једног дела моје велике библиотеке, коју сам целога свог века брижљиво купио и сакупио пред рат једну лепу збирку богословских и других књига од књижевне вредности, као и многих црквених и белетристичких листова, повезаних у јаке корице. Тај губитак заболоо ме је највише“.²⁷

Одлазак у цркву, сутрадан по доласку, донео му је нова разочарења. Од неколицине старијих људи, својих пријатеља, дознао је за јаде и патње које су његови парохијани претрпели у току рата. За црквењака је примљен његов некадашњи црквењак кога је Сава још првих година свештенослужења отпустио из службе, а који је сада, како је проти објаснио председник Црквене општине, примљен поново у службу „кад нико није хтео да се прими! Сваки данас волије да буде и општински бикарош, него црквењак. Свет се искварио у овом рату“.²⁸ Крај јужних црквених врата била су четири гроба Срба које су мађарски војници стрелићали држећи их у клечећем положају. Парохијани су га известили са свим зверствима која су мађарски војници учинили у селу. Црква је била у приличном реду, али са траговима варваризма мађарских војника који су нарочито „излили гнев свој на сликама Срба-светитеља, које су израђене масним бојама на северном и јужном зиду црквене лађе, на тај начин, што су некима изболи очи, као што су некада чинили Турци по нашим манастирима...“.²⁹ Све вредније ствари црквеног мобилијара нестале су током рата. Када је све сагледао, Сава Петковић је изашао из цркве „уморан телесно и сатрвен душевно“.³⁰

Из описа празновања црквене славе најбоље се може сагледати стање парохијана после светскога рата. Уочи празника Преноса моштију Светога Никола, славе храма и читавога села, прота Сава служио је бденије са сабратом у скоро празном храму. Деца „нека раскалашна деца, дизала су заглушну вику у порти, трчећи

²⁵ Аутобиографија Архимандрита Саве Петковића, 2.

²⁶ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја рата*, 26.

²⁷ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја рата*, 29-30.

²⁸ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја рата*, 31.

²⁹ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја рата*, 34.

³⁰ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја рата*, 36.

као бесомучна око цркве, и сваки час улазећи у њу и излазећи из ње³¹. На сам дан празника читаво село добило је празнични изглед. Идући у цркву, прота сусреће младиће и девојке на улици: „Пролазећи поред мене, девојке ми се јављају климањем главе. По гдекоја само приступи ми руци. Ја једва упознајем у њима своје некадашње добре ученице. Мушкарци пак ни главе не окрећу на мене, као да ме не познају. Ретко који додирне руком шешир, или се само насмеши на мене“³². Примећује да из школе допире ларма и лупа деце по скамијама и кикот деце са школских прозора, опажа да је пред општином гунгула и чује песму и свирку која се ори из биргија. Стигавши пред цркву констатује: „Свуда живахно. Само пред црквом празнина и тишина. Претседник са неколико старих људи и жена, - то је цело друштво које је на клупама црквеним очекивало свештеника и почетак св. Литургије“³³. Пред сам почетак Литургије двадесетак деце утрчава, у највећем нeredу, у цркву и стаје поред певница, отимајући се за места. Касније дођоше један учитељ и једна учитељица и стадоше за певницама. Ево како Сава Петковић описује понашање парохијана у цркви: „Једва отпочесмо Литургију. Деца су појала скандалозно. Апостол је прочитао учитељ. Нико се од деце није облачио. За време Литургије црква се неколико пута пунила и празнила. Сваки час су се отварала и затварала врата, производећи несносну шкрипу. А кроз њих је из порте допирала таква ларма, вика и цика... Неко је звиждуо у прсте, као што свињари чине у пољу довикујући се... кад се све стишало, одржао сам своју приступну беседу, горко се жалећи у њој на искварену младеж и њезино садашње владање, и упоређујући је са оном честитом младежи пре рата“³⁴. Старо проти било је довољно време само једне Литургије да сагледа стање својих парохијана.

Пролазили су дани на парохији. Међутим, за проту то нису били дани испуњени радом и душевним задовољством, већ суморни и тмурни дани, носећи покатак непријатности или неприлике. Тако, дотадашњи појци у цркви отказаше своје дужности, за њима и црквењак, те је прота обављао све црквене дужности. Навешћу речи самога проте Саве којима описује стање у својој парохији: „Сва су се богослужења у то доба вршила у мојој парохији редовно, али – скоро без верних. Посведневна без игде икога, а недељна и празнична у присуству веома малена броја оних старих предратних посетилаца цркве. Школска су деца присуствовала сада само на светим Литургијама и то у врло ограничену броју... Због тога су наше св. Литургије много изгубиле од свога предратнога сјаја и величанствености. Тако је храм Божји престао да врши онај благотворни утицај на моје парохијане, како на старије, који су их сада све ређе посећивали, тако нарочито на млађе, који се ни пред рат нису особито загревали за њега, а сада су га сасвим избегавали и омаловажавали“³⁵. У таквоме стању парохијскога живота непосредно после рата, старог проту нису много изненадиле ни речи једнога од вође сеоских социјалиста, који

³¹ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештиског раја*, 36.

³² С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештиског раја*, 37-38.

³³ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештиског раја*, 38.

³⁴ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештиског раја*, 39.

³⁵ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свештиског раја*, 41.

„тобоже у шали добацио: Шта ће нам управо ова црква? Боље би било да је срушимо, па да поделимо цигље“.³⁶

И, како то обично бива, изгубивши пуноту живота у Цркви, човек смисао егзистенције налази на супротној страни. Црква је била празна, али су зато кафане биле пуне и, како прота Сава запажа, у њима су „водили главну реч млађи, ожењени, чланови моје пастве који су на фронту, у ропству, у избеглиштву и интернацији, примили све рђаве стране западне културе и тако се искварили, да нисам у њима могао познати своје негдање послушне сараднике и помоћнике у религиозно-просветним пословима“.³⁷ Ти млади људи седели су недељом и празником пред општином и са старијима водили разговоре уверавајући старије „у застарелост и преживелост њихових погледа на свет и живот, па су те препирке настављали после подне до дубоко у ноћ уз чашу вина и песму свираца“.³⁸ Момци и девојке проводили су то време у шетњи, игри и бестидним разговорима, несланим шалама и доскочицама.

На парохији у Добановцима, коју је светски рат „из основа изменио, покварио и изопачио“,³⁹ остаје до 17 / 30. октобра 1920. године, а 23. октобра 1920. године постављен је, како пише у Изводу из Службеничког листа, за професора Богословије у Сремским Карловцима.⁴⁰ Пошто је имао проблема са регулисањем професорске плате, одлучио је да се врати на парохију. Та његова замисао није се остварила, о чему он сам пише: „Дана 9 / 22 августа 1922 отпутовао сам са својом женом у Добановце да учиним код парохијског звања и црквене општине припрему за примопредају. У кући код својих рођака, где смо отсели, један метак из пушке кроз прозор који је непосредно после вечере просвирао изнад моје главе, учинио је да сам заувек напустио мисао на повратак у своју парохију“.⁴¹ О проблему с професорском платом и о „топлом“ дочеку у Добановцима он је проговорио описујући своју парохију – Добановце.⁴² Из тешке материјалне ситуације избегао се прихватањем да администрира једном парохијом Световаведењске цркве у Сремским Карловцима, а у међувремену се и проблем с професорском платом регулисао.⁴³

После упокојења супруге, Сава је 20. јула (2. августа) 1936. године у манастиру Крушедол примио монашки чин задржавши, по својој жељи, своје крштено име. За настојатеља овог манастира изабран је 10. октобра (28. септембра) исте године, у чин архимандрита произведен је 19. октобра, а 25. октобра свечано га је у цркви устоличио за настојатеља викарни епископ сремски Сава.⁴⁴ На месту настојатеља манастира Крушедола остао је до првих дана Другог светског рата када је, будући од усташких власти разрешен дужности настојатеља, под изговором да иде

³⁶ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 41.

³⁷ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 42.

³⁸ С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 42.

³⁹ *Аутиобиографија Архимандрита Саве Пејковића*, 2.

⁴⁰ АБСС, Професорски досије Саве Петковића, Извод из Службеничког листа.

⁴¹ *Аутиобиографија Архимандрита Саве Пејковића*, 3.

⁴² С. Петковић, *Моја парохија пре и после свешкоја раја*, 43-46.

⁴³ *Аутиобиографија Архимандрита Саве Пејковића*, 3.

⁴⁴ *Аутиобиографија Архимандрита Саве Пејковића*, 7-8.

на лечење и консултацију са надлежним црквеним властима, избегао из манастира пред усташким терором и прешао у Београд 11. јула 1941. године.⁴⁵ По завршетку рата архимандрит Сава није се вратио у манастир Крушедол, јер је манастир крај рата дочекао без братства, опљачкан и материјално упропашћен, а нормализација живота у њему текла је споро и без разумевања комунистичке власти.⁴⁶ Остарели архимандрит Сава живео је као пензионер у Сремским Карловцима и манастиру Врднику. Ни у послератним тешким условима живота архимандрит Сава није остављао рад на књизи. Друго дело Саве Петковића из области археографије – *Збирка рукописа манастира Кувездина, Дивше, Шишајовца и Грешеја* – изашло је 1951. године из штампе.⁴⁷ Последње дане свога живота провео је у манастиру Привина глава, у коме се и упокојио 4. фебруара 1957. године. Сахрањен је у манастирској порти с јужне стране цркве.⁴⁸

Сумирајући опис парохије села Добановаца који пружа Сава Петковић видимо две слике, сасвим различитога карактера. Наиме, парохијани су пре рата, препознавши труд њихова пароха, следовали његовој речи и његову примеру и духовно, али и материјално, напредовали. Рат доноси промену у душама парохијана, негда успостављено благочешће урушено је и било је потребно озбиљно прионути на напорни рад на васпостављању истинских вредности код парохијана који су пали у религиозно-моралном погледу дубоко испод нивоа, на коме су стајали пре рата. А, што је вредно истаћи, Сава Петковић тај пад види у утицају Западне културе и њених поимања вредности.

⁴⁵ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, књ. 1, Београд 2008, 69.

⁴⁶ М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол*, књ. 1, 71.

⁴⁷ Кратак осврт на ово дело види: З. Ранковић, *Сава Пејковић и његов допринос српској славистици*, 52-53.

⁴⁸ Е(пископ) М(акарије), *Архимандрит Сава Пејковић – некролој*, 92. Осим надлежног епископа, Макарија, краћи некролог написао је и Д. Медаковић: *Архимандрит Сава Пејковић*. – Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 23, св. 3-4, Београд 1957, 335. На 40-огодишњицу његовог упокојења подсетио је С. Милеуснић: *Животијис архимандрита Саве Пејковића*. – Сунчани сат, 7, Сремска Митровица 1997, 93-94.